แนวคิดเรื่องอจินไตยในพระพุทธศาสนาเถรวาท: ความหมายและความเข้าใจ[1]

พงษ์ศิริ ยอดสา[2]

*(**วันที่รับ:** 1 พ.ค. 2566; **วันที่แก้ไขเสร็จ:** 9 พ.ย. 2566; **วันที่ตอบรับ:** 15 พ.ย. 2566)*

บทคัดย่อ

คำว่า อจินฺเตยฺย (อจินไตย) ในการรับรู้ของชาวพุทธแปลว่า สิ่งไม่ควรคิด เชื่อมโยงไปสู่อจินฺเตยยสูตรในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ซึ่งพจนานุกรมพระพุทธศาสนาในประเทศไทยต่างเห็นพ้องกันด้วยเหตุผลจากไวยากรณ์ของภาษาบาลีว่าต้องแปลเป็น “ไม่ควรคิด” หรือ “ไม่พึงคิด” แต่ความหมายจากการแปลเป็นภาษาไทยในปัจจุบัน เมื่อนำไปใช้กับบริบทในพระสูตรอื่นที่แปลด้วยวิธีการทับศัพท์กลับไม่สอดคล้องกับบริบท ในบทความฉบับนี้จึงมุ่งศึกษาเชิงเอกสารผ่านคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏการใช้งานคำว่า อจินไตยในที่ต่าง ๆ แล้วนำมาศึกษา ตีความตามแนวคิด 1) การตีความตัวบทผ่านระบบภาษาของคัมภีร์ 2) การเชื่อมโยงข้อความในตัวบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน และ 3) การตีความตามเจตนารมณ์ของผู้บันทึกหรือผู้สอน แล้วจึงวิเคราะห์เพื่อให้เห็นนัยยะต่าง ๆ ของคำว่า อจินไตย จากความหมายเดิม และให้ความเห็นเป็นความหมายเพิ่มเติมจากบริบท

ผลการศึกษาพบว่า ระบบภาษาของคำว่า อจินฺเตยฺย จากไวยากรณ์บาลีทุกสายถูกบังคับให้แปลว่า “ไม่ควรคิด” หรือ “ไม่พึงคิด” ส่วนการตีความด้วยการเชื่อมโยงข้อความจากตัวบทอื่น และการตีความตามเจตนารมณ์ของผู้สอน ทำให้พบความหมายใหม่จาก 3 นัยยะ คือ 1) นัยยะของการห้าม ด้วยคำว่า “ไม่ควรคิด” โดยห้ามในสิ่งที่ไม่สามารถใช้วิสัยแห่งปฏิปทาที่ต่ำไปคิดหรือรู้ในเรื่องที่วิสัยแห่งปฏิปทาที่สูงกว่ารู้ได้ 2) นัยยะของการเปรียบเทียบคุณค่า ด้วยคำว่า “มีคุณค่ามากจนไม่สามารถคิดได้” จากประสบการณ์ในอดีตกับประสบการณ์ใหม่ที่พึ่งได้รับรู้แล้วเปรียบเทียบคุณค่า และ 3) นัยยะของวัตถุที่มีคุณค่ามากในตัว ด้วยคำว่า “ไม่สามารถอธิบายได้” “มีอานุภาพมากจนไม่สามารถคิดได้” โดยส่วนใหญ่เป็นนามธรรมที่มีคุณค่ามากในตัวเองและมีอานุภาพจนไม่สามารถอธิบายได้ว่า มีอานุภาพมากเท่าใด เช่น การอธิบายอานุภาพธรรมะของพระพุทธเจ้าที่ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานว่า มีอานุภาพเท่าใด ดังนั้น ความหมายเพิ่มเติมของคำว่า อจินฺเตยฺย คือ “ไม่สามารถคิดได้” จึงเป็นอีกความหมายที่ควรนำมาใช้ประกอบการศึกษาและอธิบายพระสูตรที่มีการใช้คำว่า อจินไตย แทนการทับศัพท์เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจบริบทที่ปรากฏพร้อมกับคำว่า อจินไตย ได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

คำสำคัญ: อจินฺเตยฺย, อจินไตย, ความหมาย, การตีความ, คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

---

[1] บทความนี้เป็นการประมวลองค์ความรู้จากงานวิจัย เรื่อง การศึกษาเรื่องอจินไตยในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท: การตีความกรณีคำแปลของศัพท์ “อจินฺเตยฺย” และ “อจินฺติย” ณ ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI อ.บางบาล จ.พระนครศรีอยุธยา และได้นำเสนอใน เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย ครั้งที่ 15 “มนุษยศาสตร์สดับสรรพเสียง: ถกเถียงเพื่ออยู่ร่วม” เมื่อวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. 2566 ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

[2] ศูนย์พุทธศาสตร์ศึกษา DCI

Corresponding Author, E-mail: pannawuth.1994@gmail.com

The Concept of Acinteyya in the Theravāda Buddhism: Meaning and Understanding

Pongsiri Yodsa[3]

(***Received:*** *May 1, 2023;* ***Revised:*** *November 9, 2023;* ***Accepted:*** *November 15, 2023)*

Abstract

The term Acinteyya in the perception of Buddhists translates to "something not worth thinking about." It is linked to the Acinteyya-Sutta in the Anguttara-Nikaya, a Buddhist scripture. Various Thai Buddhist dictionaries agree on the translation of "should not think".

However, when applying this translation to contemporary contexts within different sutras and using the technique of reverse reference in Thai language, it might not fit the context. Therefore, this article aims to study the term "Acinteyya" through a documentary approach by examining how it is used in various Buddhist texts, analyzing it according to: 1) The interpretation of the passage within the context of the scripture 2) The interconnection of the text with other related passages 3) The interpretation according to the intentions of the scribe or teacher.

By doing this analysis, the article provides a nuanced understanding of the term "Acinteyya" beyond its original meaning and explores additional meanings within different contexts. This includes three additional meanings: 1) the prohibition of thinking about things that cannot be comprehended by lower-level consciousness or knowledge, 2) the comparison of values based on past and present experiences, and 3) the inherent value of an object that is so valuable that it cannot be comprehended, such as the transcendental qualities of the Buddha that lead to enlightenment. Therefore, the expanded meaning of "Acinteyya" is "cannot be comprehended." This is a more precise and clearer interpretation to be used in the study and explanation of scriptures that use the term " Acinteyya " without the need for re-interpretation.

Keywords: Acinteyya, Meaning, Interpretation, Theravāda Buddhist canon

[3] DCI Center for Buddhist Studies

Corresponding Author, E-mail: pannawuth.1994@gmail.com

1. บทนำ

คำว่า อจินฺเตยฺย (อจินไตย) ในอจินฺเตยฺยสูตร คัมภีร์อังคุตตรนิกาย เป็นพระสูตรต้นทางสำคัญในการศึกษาเรื่องอจินไตยในพระพุทธศาสนา สร้างการรับรู้เรื่องอจินไตยในเบื้องต้นให้กับพุทธศาสนิกชนว่า อจินไตยเป็นสิ่งที่ไม่ควรคิด 4 ประการ คือ 1) พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (พุทฺธวิสโย) 2) ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน (ฌานวิสโย) 3) วิบากแห่งกรรม (กมฺมวิปาโก) และ 4) ความคิดเรื่องโลก (โลกจินฺตา) ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่าเป็นเรื่องที่ไม่ควรคิด ใครคิดพึงมีส่วนแห่งความเป็นบ้า (องฺ.จตุกฺก. 21/77/122 (ไทย.มจร))[4] พระสูตรนี้จึงเป็นความน่าเชื่อถือว่า เป็นคำสอนที่มาตั้งแต่ยุคดั้งเดิม นำไปสู่การใช้งานและกำหนดความหมายในเอกสารต่าง ๆ ให้กับคำว่า อจินฺเตยฺย ว่า “เรื่องอจินไตยเป็นสิ่งที่ไม่ควรคิด” แต่ในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกมีการใช้งานคำว่า “อจินฺเตยฺย” ที่มีเนื้อหาอยู่นอกเหนือจากพระสูตรข้างต้นอีก 5 พระสูตร พบข้อสังเกต 2 ประการ คือ

1. คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับแปลของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร)[5] และมหามกุฏราชวิทยาลัย (มมร)[6] ใช้วิธีการแปลทับศัพท์ จะมีเพียงบางจุดของฉบับ มจร ที่ใส่วงเล็บความหมายเป็นภาษาไทยไว้ให้ ซึ่งเมื่อสืบค้นต่อไปยังพจนานุกรม เช่น พันตรี ป.หลงสมบุญ (2526) และ บุญสืบ อินทสาร (2555) ก็ให้ความหมายของการแปลไว้รูปแบบเดียว คือ “ไม่ควรคิด” ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นการแปลจากรูปศัพท์บาลีและอาจยึดโยงมาจากเรื่องอจินไตย 4 ประการ

2. เมื่อศึกษาการขยายความในคัมภีร์อรรถกถาของทั้ง 5 พระสูตรที่มีการใช้งานคำว่า “อจินฺเตยฺย” กลับพบว่า มีการขยายความที่แตกต่างไปจากการขยายความในอจินฺเตยฺยสูตรโดยสิ้นเชิง

จึงเป็นไปได้ว่า คำว่า อจินฺเตยฺย อาจมีนัยยะอื่นที่ให้ความหมายนอกเหนือจากนัยยะเดิม คือ “สิ่งที่ไม่ควรคิด”

การดำเนินการในบทความฉบับนี้จะได้ศึกษาพระสูตรทั้ง 5 แห่งที่พบการใช้งานคำว่า อจินฺเตยฺย ในทุกรูปแบบไวยากรณ์ และวิเคราะห์ ตีความด้วยการอธิบายแบบพรรณนาผ่านกรอบแนวคิดอรรถปริวรรตศาสตร์ฝ่ายตะวันตก 2 กลุ่มแนวคิด คือ Friedrich Schleiermacher และ Hans-Georg Gadamar และฝ่ายพระพุทธศาสนา คือ คัมภีร์เนตติปกรณ์ ที่ได้สรุปเป็น 3 แนวทาง คือ 1) การตีความตัวบทผ่านระบบภาษาของคัมภีร์ 2) การเชื่อมโยงข้อความในตัวบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน และ 3) การตีความตามเจตนารมณ์ของผู้บันทึกหรือผู้สอน ดังตารางที่ 1 ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นนัยยะที่ชัดเจนของคำว่า อจินฺเตยฺย ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธศาสนาต่อไปในอนาคต

---

[4] การอ้างอิงคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้เขียนใช้เกณฑ์การอ้างแบบ (อักษรย่อ. เล่ม/ข้อ/หน้า (แปลภาษา.ฉบับ) เช่น องฺ.จตุกฺก. 21/77/122 (ไทย.มจร) หมายความว่า คัมภีร์อังคุตตรนิกาย จตุกฺกนิบาต เล่มที่ 21 ข้อที่ 77 หน้าที่ 122 แปลภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

[5] ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย (เรื่องไม่ควรคิด) 4 ประการนี้บุคคลไม่ควรคิด (องฺ.จตุกฺก 21/77/122 (ไทย.มจร)

[6] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อจินไตย 4 อย่างนี้ไม่ควรคิด (องฺ.จตุกฺก. 35/77/235 (ไทย.มมร)

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบอรรถปริวรรตศาสตร์ฝ่ายตะวันตกกับการตีความจากคัมภีร์เนตติปกรณ์ที่ตรงกัน

ตะวันตก (Gadamar และ Schleiermacher)[7]	คัมภีร์เนตติปกรณ์[8]	คำอธิบายเครื่องมือการตีความในคัมภีร์เนตติปกรณ์
การตีความผ่านหลักภาษาศาสตร์	วิจย วิจยหาระ	พิจารณาอรรถและพยัญชนะของหลักธรรม (ในบทความนี้จะเน้นไปที่การพิจารณาพยัญชนะหรือระบบไวยากรณ์แต่เพียงอย่างเดียว ส่วนอรรถสามารถพิจารณาร่วมกับ 2 ข้อที่เหลือได้)
วัตถุประสงค์ในการสื่อสาร	เทสนานิทาน วิจยหาระ	วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร
สภาพสังคมและบริบทแวดล้อมที่ทำให้เกิดการสร้างตัวบท	1) ปุพพาปรวิจยะ วิจยหาระ 2) ปุพพาปรสันธิ จตูพยูหหาระ 3) เทสนานิทาน วิจยหาระ	1) เพื่อพิจารณาข้อความก่อนกับหลังของพระสูตรตั้ง 2) เชื่อมโยงพระสูตรอื่น ๆ ที่มีเนื้อความใกล้เคียงกัน 3) บริบททางสังคม และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่ปรากฏในตัวบทนั้น ๆ

2. ผลการศึกษาการตีความผ่านระบบภาษาของคัมภีร์

ภาษาที่ใช้ในการบันทึกคำสอนในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลี ดังนั้นจะได้วิเคราะห์การแปลในบทนี้โดยอาศัยไวยากรณ์ภาษาบาลีเป็นหลัก ซึ่งสิ่งที่จะพิจารณาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ธาตุ และปัจจัย

2.1 จินฺต ธาตุ

จินฺต ธาตุ รากศัพท์ภาษาบาลีให้ความหมายว่า “คิด” ในพจนานุกรมบาลีฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ได้ให้ความหมายไปพร้อมกับการประกอบศัพท์ เช่น จินฺเตติ หมายความว่า การคิด (Thinks) การสะท้อน (Reflects) การออกความเห็น (Considers) หรือ จินฺตา หมายความว่า การกระทำเกี่ยวกับการคิด และให้นัยยะเพิ่มเติมว่า การคิดเกิดจากจิตเป็นตัวรับทั้งการรับรู้อารมณ์และประสบการณ์ต่าง ๆ (Agent) เมื่อใดที่พูดถึง การคิดจำเป็นจะต้องรวมจิตเข้าไปด้วย เพราะหากไม่มีจิตจะไม่สามารถคิดได้ (PTSD, s.v. “cinteti.”, p. 302)

นอกจากนั้น จินฺต ธาตุ เป็นสกัมมธาตุ คือ ธาตุที่เรียกหากรรม จึงเป็นปกติว่า เมื่อใดเกิดการคิดขึ้นจะต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งมาเป็นกรรมเพื่อรองรับเสมอ และเมื่อสืบค้นข้อความในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกเฉพาะส่วนพระวินัยและพระสูตร พบว่า การใช้งานของคำศัพท์ที่มี จินฺต ธาตุ เป็นตัวประกอบที่มีมากกว่า 170 แห่ง[9] ซึ่งได้เจาะจงเลือกเฉพาะคำศัพท์ที่เป็นคำกริยาเท่านั้น โดยทุกจุดที่เลือกเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ S+O+V (ประธาน

[7] Friedrich Schleiermacher (The Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2017) และ Hans-Georg Gadamar (นิติ มณีกาญจน์, 2556, น. 4-10)

[8] คัมภีร์เนตติปกรณ์ (สรุปความจาก สุชญา ศิริธัญภร, 2557, น. 143-144. ; จอร์จ ดี. บอนด์, 2561, ม.ป.ป., น. 18. ; อุทัย สติมั่น, 2561, น. 37. ; โดนัลด์ เอส. โลเปส, 2558.)

[9] บทความนี้ใช้โปรแกรมสืบค้นพระไตรปิฎก E-Tipitaka เวอร์ชั่น 3.1.1 โดยค้นหาคำว่า “จินฺต” ผ่านคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ พ.ศ. 2538

(S) + กรรม (สิ่งที่ประธานคิดไปหา; O) + กริยา (คิด; V)) แม้จะมีความแตกต่างด้านรูปประโยคแบบกัมมวาจกและกัตตุวาจกที่ต่างกันแต่ก็สามารถอนุมานได้ว่า ถ้าประธานใดมีกริยาเป็น จินฺต ธาตุ จะสามารถเรียกหากรรมได้ทั้งหมด และการเรียกหากรรมนี้เป็นการคิดไปหาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดที่ไม่บริสุทธิ์ ความคิดชั่ว เรื่องมงคล แนวทางการปฏิบัติธรรมในเบื้องต้นเพื่อเป้าหมายคือพระนิพพาน สิ่งเหล่านี้เป็นการคิดที่เกิดจากการรับเอาประสบการณ์ที่ผ่านปัญจทวาร และมโนทวารในส่วนของอารมณ์เข้ามายังจิตอันเป็นตัวรับ (Agent) (วิ.ม. 4/8/10, ม.มู. 12/323/325, ม.ม. 13/511/463, ม.อ. 14/468/311, สำ.สคา 15/556/201, องฺ.ติก. 20/442/129, ขุ.ธ. 25/6/3; 25/318/376; 25/6/3; 25/318/376, 25/289/472 (บาลี.มมร))

ดังนั้น จึงสามารถนิยามความหมายของการคิดด้วย จินฺต ธาตุ อย่างชัดเจนว่า เป็นการกระทำเกี่ยวกับความคิดโดยอาศัยปัญจทวาร มีจิตเป็นตัวไปรับประสบการณ์หรือรับอารมณ์ต่าง ๆ เข้ามาพิจารณาอยู่ภายในเป็น “การรู้อารมณ์” ซึ่งจากข้อสรุปนี้ สามารถทำให้สร้างสมมติฐานได้ประการหนึ่งกับคำว่า อจินฺเตยฺย ได้ว่า เรื่องอจินไตยอาจเป็นสิ่งที่ไม่สามารถเรียนรู้ด้วยการคิดที่อาศัยปัญจทวาร

2.2 ปัจจัยที่ใช้นำมาประกอบรูปเป็น อจินฺเตยฺย

ประยุทธ์ หลงสมบุญ (2526) ได้วิเคราะห์คำว่า อจินฺเตยฺย ว่าเป็น อ+จินฺเตยฺย และ บุญสืบ อินสาร (2555) กล่าวถึงกริยา จินฺเตยฺย ไว้ในพจนานุกรมบาลี-ไทย ธรรมบทภาค 1-4 ว่าเป็น จินฺต ธาตุ ในความคิด + ณฺย ปัจจัยในนามกิตก์ แปลง น เป็น อ เพราะพยัญชนะอยู่เบื้องหลัง แปลง ณฺย เป็น เอยฺย ได้รูปเป็น อจินฺเตยฺย แปลว่า อัน... ไม่พึงคิด ดังนั้น เอยฺย ปัจจัย จึงเป็นสิ่งที่ควรนำมาพิจารณาว่า มีการแปลได้อย่างไรบ้าง จึงได้ศึกษาคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี 3 ฉบับคือ กัจจายนวยากรณ์ โมคคัลลานวยากรณ์ สัททนีติปกรณ์[10] พบว่าในกัจจายนวยากรณ์และโมคคัลลานวยากรณ์ มี 2 จุดที่ปรากฏ คือ

1) กิจจปัจจัย กริยากิตก์ โดยใช้ ณฺย ปัจจัยที่แปลว่า “พึง” แปลงรูปให้เป็น เอยฺย

2) เตยฺย ปัจจัย แปลว่า “พึง” และในสัททนีติปกรณ์ ปรากฏ เอยฺย ปัจจัย ในฐานตัทธิตในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ แปลแทน อรห ศัพท์ว่า “ควร”

สรุปภาพรวมของการวิเคราะห์จากคัมภีร์ไวยากรณ์บาลี 3 ฉบับไว้ในตารางดังนี้

ตารางที่ 2 ภาพรวมการวิเคราะห์คำว่า อจินฺเตยฺย จากคัมภีร์ไวยากรณ์ทั้ง 3 ฉบับ

ชื่อคัมภีร์ไวยากรณ์	หลักเกณฑ์	ความหมาย	การแจกรูป	รูปสำเร็จ
กัจจายนวยากรณ์ และโมคคัลลานวยากรณ์	กิจจปัจจัย กริยากิตก์ - บอกความจำเป็น	พึง... (ต้องมีปัจจัยไปประกอบกับธาตุคือ ตพฺพ, อนีย,	1) อ + จินฺต + **ณฺย ปัจจัย** แปลง น เป็น อ เพราะพยัญชนะอยู่	1) อจินฺเตยฺย

[10] ในส่วนนี้อาศัยหนังสือ *ไวยากรณ์บาลี ตามแนวกัจจายนวยากรณ์ โมคคัลลานวยากรณ์ สัททนีติปกรณ์* ของสุภาพรรณ ณ บางช้าง (2558) ในการพิจารณาเป็นหลัก

ชื่อคัมภีร์ไวยากรณ์	หลักเกณฑ์	ความหมาย	การแจกรูป	รูปสำเร็จ
		ณฺย, เตยฺย, ริจฺจ และ ตพฺย)	เบื้องหลัง แปลง ณฺย เป็น เอยฺย 2) อ + จินฺต + เตยฺย ปัจจัย	2) อจินฺเตยฺย
สัททนีติปกรณ์	เอยฺย ปัจจัย ในฐานตัทธิต	ควร	อ + จินฺต + เอยฺย ปัจจัย	อจินฺเตยฺย

จากรูปไวยากรณ์ข้างต้นมีการแปลไปในทิศทางเดียวกันว่า **“อันบุคคลไม่ควรคิด, อันบุคคลไม่พึงคิด”** อันเนื่องมาจาก เอยฺย/เตยฺย ปัจจัย ที่ประกอบกับ จินฺต ธาตุ แต่อย่างไรก็ตาม การแปลด้วยระบบไวยากรณ์ลักษณะนี้เป็นการแปลแบบไวยากรณ์แบบบัญญัติ (Prescriptive Grammar) กล่าวคือ มีการแปลคงที่เป็นไปตามกฎที่กำหนดขึ้นมา ซึ่งรูปศัพท์นี้ไม่สามารถแปลเป็นอย่างอื่นได้ แต่มีข้อดีคือสามารถย้อนรอยกลับไปหาความหมายที่เป็นมโนทัศน์ดั้งเดิมได้อย่างชัดเจน เพราะศัพท์ 1 คำจะมีมโนทัศน์เพียงหนึ่งเดียว แต่ในอีกนัยหนึ่งที่อยู่คู่กันกับไวยากรณ์แบบบัญญัติ คือ ไวยากรณ์พรรณนา (Descriptive Grammar) ลักษณะนี้จะไม่ได้มองเพียงมิติของการแปลด้วยรูปศัพท์แต่เพียงอย่างเดียว แต่จะมุ่งเน้นไปที่การอธิบายความของศัพท์คำนั้นโดยมีผู้สื่อสารเข้ามาเกี่ยวข้อง และมีปัจจัยที่พ่วงมาด้วยกันกับผู้สื่อสารบริบทรอบข้าง สถานการณ์ สภาพสังคม วัฒนธรรม เป็นต้น (Rachasak Jirawat, 2560, pp. 29-31)

กรณีของการแปลความหมายของคำว่า อจินฺเตยฺย นี้ เมื่อพิจารณาด้วยไวยากรณ์แบบบัญญัติก็เป็นประจักษ์ว่ามีความหมายเดียว คือ “ไม่ควรคิด” หรือ “ไม่พึงคิด” แต่หากได้พิจารณาควบคู่ไปกับไวยากรณ์พรรณนาก็อาจทำให้เห็นความหมายที่สัมพันธ์กันอยู่ในลักษณะอื่นที่นอกเหนือจากการให้ความหมายจากไวยากรณ์บัญญัติก็เป็นไปได้ ซึ่งต่อไปจะได้ศึกษา ตีความและวิเคราะห์การใช้งานคำว่าอจินไตยที่อยู่ในบริบทของคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเพื่อให้เห็นถึงบุคคลผู้สนทนา การพรรณนาเรื่องราวที่มีการใช้คำว่าอจินไตย และปัจจัยอื่น ๆ ที่อาจเป็นตัวส่งเสริมทำให้คำว่า อจินไตย เกิดความหมายใหม่ขึ้นจากการใช้งาน

3. ผลการศึกษาการตีความและวิเคราะห์คำว่า อจินฺเตยฺย ผ่านบริบทในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในส่วนนี้จะทำการเชื่อมโยงข้อความในตัวบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกันกับคำว่า อจินไตย และพิจารณาการตีความตามเจตนารมณ์ของผู้บันทึกหรือผู้สอน ซึ่งเมื่อได้สืบค้นการใช้งานคำว่า อจินไตย ในรูปบาลีต่าง ๆ เช่น อจินฺเตยฺย และ อจินฺติย ซึ่งให้ความหมายในลักษณะเดียวกัน พบข้อมูลในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก 6 แหล่งดังนี้

1) อจินเตยยสูตร คัมภีร์อังคุตตรนิกาย จตุกฺกนิบาต มีคัมภีร์มโนรถปูรณี ขยายความ

2) เสริสสกวิมาน คัมภีร์ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ มีคัมภีร์ปรมัตถทีปนี วิมานวัตถุอรรถกถา ขยายความ

3) เสริสสกเปตวัตถุ คัมภีร์ขุททกนิกาย เปตวัตถุ ใช้การขยายความแบบเดียวกับคัมภีร์ปรมัตถทีปนี วิมานวัตถุอรรถกถา[11]

4) พุทธาปทาน คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน มีวิสุทธิชนวิลาสินีขยายความ

5) เสลเถราปทาน คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน ไม่มีอรรถกถาขยายความ

6) อภัยเถราปทาน คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน มีวิสุทธิชนวิลาสินีขยายความ แต่ไม่มีในส่วนของอจินไตย

เมื่อศึกษา ตีความ และวิเคราะห์แล้วพบนัยยะของคำว่า อจินไตย เพิ่มเติม 3 นัยยะ ดังนี้

1) นัยยะของการห้าม พบในอจินเตยยสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรหลักที่สร้างการรับรู้เรื่องอจินไตยว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควรคิดในพระพุทธศาสนามี 4 ประการและเมื่อกล่าวถึงอจินไตยก็จะถูกเชื่อมโยงกลับมายังพระสูตรนี้ทุกครั้ง แต่พระสูตรนี้กลับไม่มีนิทานต้นเรื่อง ไม่มีมูลเหตุแห่งการเกิดข้อคำถามอจินไตย มีแต่การกล่าวถึงอจินไตยทั้ง 4 คืออะไรและเพราะเหตุใดจึงไม่ควรคิด นอกจากนั้นพระสูตรนี้ก็ไม่ปรากฏประธานอย่างชัดเจนว่าใครเป็นผู้กล่าวเรื่องอจินไตย มีปรากฏเพียงผู้ฟังคือพระภิกษุ จะพบคำว่า “ภิกฺขเว” ที่อยู่ในรูปของคำนามวิภัตติอาลปนะ ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าผู้ฟังคือพระภิกษุจำนวนมากกว่า 1 รูป[12]

เมื่อศึกษา ตีความและวิเคราะห์แล้วพบว่า ภาพรวมของอจินเตยยสูตรมีนัยยะของการห้าม สิ่งที่เป็นอจินไตยทั้ง 4 ประการจำเป็นต้องอาศัยวิสัยแห่งปฏิปทาที่สูงไปรู้ ซึ่งวิสัยนั้น คือ อสาธารณญาณ 6 อันเป็นคุณสมบัตินี้มีแต่เพียงพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ปรากฏกับสาวกประเภทอื่น ๆ (ขุ.ปฏิ. 31/111-122/172-187 (ไทย.มจร)) นอกจากนั้นก็ยังมี ตถาคตพลญาณ 10 เวสารัชชญาณ 4 ปฏิสัมภิทา 4 พุทธธรรม 6 และสัพพัญญุตญาณ (ขุ.นิ. 29/149/982; 29/151/413; 29/156/426; 29/191/540; 29/198/581 (ไทย.มจร)) ที่ทำให้พระพุทธองค์รู้เรื่องอจินไตยแต่เพียงผู้เดียวด้วยคุณสมบัติเหล่านี้ และญาณเหล่านี้คือ พุทธวิสัย ของพระพุทธเจ้าที่พระสาวกหรือปุถุชนทั่วไปยากจะเข้าไปอย่างเข้าถึงได้

ตัวอย่างหนึ่งในญาณที่พระพุทธเจ้าทรงสามารถใช้เป็นในการรู้เรื่องอจินไตยอีก 3 ประการหลัง คือ ตถาคตพลญาณ ซึ่งในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต กล่าวความโดยสรุปว่า พระพุทธเจ้าทรงเห็นวิสัยของผู้ได้ญาณด้วย “ฌานาทิสังกิเลสาทิญาณ” คือ รู้ชัดซึ่งความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้วการออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิและสมาบัติทั้งหลายตามเป็นจริง สามารถเทียบกับเรื่องญาณวิสัยได้ ทรงสามารถรู้เรื่องกรรมวิบากได้ด้วย “จุตูปปาตญาณ” คือ เห็นการหมู่สัตว์กำลังจุติ อุบัติทั้งเลว ประณีต รู้ชัดถึงกรรมของหมู่สัตว์ที่ทำให้มาเกิดว่าประกอบด้วยกุศลหรืออกุศลใด และรู้ว่าเมื่อตายไปจะไปเกิดในภพภูมิใด ส่วนผู้ที่ไปดีก็รู้ด้วยทิพยจักษุว่า เข้าถึงโลกสวรรค์อย่างไร สามารถเทียบกับเรื่องกรรมวิบากได้ และ “กรรมวิปากญาณ” คือ รู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือ

[11] เสริสสกวิมาน และเสริสสกเปตวัตถุ มีเนื้อเรื่องแบบเดียวกัน และใช้อรรถกถาเดียวกันในการขยายความ

[12] จตฺตารีมานิ **ภิกฺขเว** อจินฺเตยฺยานิ น จินฺเตตพฺพานิ ... (องฺ.จตุกฺก. 21/77/104 (บาลี.มมร))

กรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบัน โดยฐานะ โดยเหตุตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดวิบากแห่งการยึดถือกรรมที่เป็นทั้งอดีต อนาคต และปัจจุบันโดยฐานะ โดยเหตุตามความเป็นจริงและ สุดท้าย ทรงรู้ชัดเรื่องโลกจินดาได้ด้วย “นานาธาตุญาณ” คือ รู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด มีธาตุที่แตกต่างกันตามความเป็นจริง การที่ตถาคตรู้ชัดโลกที่มีธาตุหลายชนิด มีธาตุที่แตกต่างกันตามความเป็นจริง สามารถเทียบกับโลกจินดาได้ (อง.ทสก. 24/21/43-47 (ไทย.มจร))

ดังนั้น นัยยะของการห้ามจากอจินเตยยสูตรนี้ จึงควรเป็นพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัส เนื่องจากเรื่องอจินไตยอยู่ภายใต้พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้า ซึ่งพุทธวิสัยดังกล่าวปรากฏเฉพาะพระพุทธองค์เท่านั้นและไม่ปรากฏกับพระสาวกอื่น หากผู้ใดคิดหรืออยากจะรู้เรื่องอจินไตยจึงเป็นเรื่องที่ยากต่อการคิดเพราะ “ไม่สามารถคิดได้” ด้วยการคิดเชิงตรรกะหรือแม้จะมีวิสัยแห่งปฏิปทาแต่ถ้ามีไม่เทียบเท่าพระพุทธองค์ก็ไม่สามารถไปรู้ได้เช่นกัน โดยพระพุทธองค์ตรัสกับพระภิกษุมากกว่า 1 รูป เพื่อห้ามบุคคลที่ไม่มีวิสัยแห่งปฏิปทาที่ต่ำกว่าในการคิดเรื่องอจินไตยเพราะจะทำให้เป็นบ้าได้ นอกจากนั้นแล้วก็ยังไม่เป็นประโยชน์ต่อการบรรลุธรรมอีกด้วย

2) นัยยะของการเปรียบเทียบคุณค่าของวัตถุหนึ่งกับอีกวัตถุหนึ่งที่มีคุณค่ามากกว่าแต่ไม่สามารถพรรณนาได้ พบในเสริสสกวิมาน เสริสสกเปตวัตถุ พบคู่สนทนาที่ชัดเจน คือ เสริสสกเทพบุตรและพ่อค้า โดยเนื้อเรื่องกล่าวถึงการเปรียบเทียบความอัศจรรย์ ซึ่งเสริสกเทพบุตรได้ถามถึงความอัศจรรย์ต่าง ๆ ในเมืองที่พ่อค้าได้เดินทางไปว่า มีสิ่งใดในแคว้นของพระราชาอื่น ๆ ที่ท่านได้ยินได้เห็นเป็นสิ่งอัศจรรย์บ้าง แต่พ่อค้าตอบว่าไม่มีสิ่งใดที่จะอัศจรรย์ไปกว่าวิมานของเสริสสกเทพบุตร แล้วจึงพรรณนาความงามของวิมานของเสริสสกเทพบุตรว่า แม้แต่ตัวพ่อค้าเองก็ไม่เคยเห็นมาก่อน ทั้งรัศมีของวิมาน สระโบกขรณี สวนดอกไม้กลิ่นหอม เสาแก้วมณีต่าง ๆ การมุงบังด้วยทองคำ และมีข้าวน้ำที่อุดมสมบูรณ์พร้อมกับยังมีเทพอัปสรห้อมล้อมคอยชื่นชมและกราบไหว้บูชา พ่อค้าจึงกล่าวคาถาสรุปความอัศจรรย์ว่า

โส โมทสิ นาริคณปปโพธโน วิมานปาสาทวเร มโนรเม
อจินฺติโย สพฺพคุณูปปนฺโน ราชา ยถา เวสฺสวโณ นลินฺยา (ขุ.อป. 32/1/9 (บาลี.มมร))

ตัวท่านนั้นมีอานุภาพ**สุดที่จะคิด**[13]
ประกอบด้วยคุณทุกอย่างอันหมู่เทพนารีปลุกเร้า
บันเทิงอยู่ในวิมานปราสาทที่ประเสริฐน่ารื่นรมย์
ดังท้าวเวสวัณในนลินีสถานมีดอกบัว (ขุ.อป. 32/82/12 (ไทย.มจร))

คาถาดังกล่าวทำให้เห็นว่า วัตถุประสงค์ของการใช้คำว่า อจินไตย ที่เป็นไปเพื่อการพรรณนาวัตถุที่อยู่เหนือประสบการณ์จากการรับรู้ผ่านปัญจทวารของผู้รับสาร (ในที่นี้คือ พ่อค้า) เนื่องจากไม่สามารถที่จะพรรณนา

[13] **มมร** ใช้วิธีการแปลทับศัพท์ว่า “มีอานุภาพเป็นอจินไตย” (ขุ.อป. 32/82/12 (ไทย.มจร)

PTS แปลว่า “you of **unimaginable** magnificence furnished with everything good” (Vv 20.150 (trans.)

คุณค่าของสิ่งที่ได้ประจักษ์ ณ เบื้องหน้ากับสิ่งที่ตนเองเคยพบเห็นมาก่อนได้ว่า มีคุณค่าของสิ่งที่เห็นนั้นมากกว่าอย่างไร ดังนั้น การใช้คำว่า อจินไตย จึงสามารถใช้ความหมายว่า “มีอานุภาพสุดจะคิด” ตามพระไตรปิฎกฉบับมจร หรือคำแปลตามพระไตรปิฎกฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ว่า “มีอานุภาพมากจนที่ไม่สามารถคิด/จินตนาการได้” เพื่อใช้เป็นคำเปรียบเทียบคุณค่าของวัตถุหนึ่งกับอีกวัตถุหนึ่งที่มีคุณค่ามากกว่าแต่ไม่สามารถพรรณนาได้ว่ามีคุณค่ามากกว่าอย่างไร

3) นัยยะของวัตถุที่มีคุณค่ามากในตัว พบในพุทธาปทาน เสลเถราปทาน และอภัยเถราปทาน ซึ่งบริบทของพระสูตรเหล่านี้ให้ความหมายของคำว่า “อจินไตย” ว่า “ไม่สามารถคิดได้” เนื่องจากเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเองมาก มีอานุภาพมาก ซึ่งสิ่งที่อ้างขึ้นว่าเป็นอจินไตยจากทั้ง 3 พระสูตรเป็นคุณสมบัติเชิงนามธรรม และไม่ได้ถูกยกมาเปรียบเทียบกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ก. พุทธปทาน เป็นการสนทนาระหว่างพระอานนท์และพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับพระสัพพัญญูพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นได้อย่างไร ซึ่งพระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่า ต้องบำเพ็ญบารมี 30 ทัศ โดยได้ยกอดีตชาติของพระพุทธองค์ในคราวเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มีปัจจัย 4 พรั่งพร้อม ได้เนรมิตปราสาทให้พระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้ามาบำเพ็ญเพียรและตนเองก็ได้ปรนนิบัติ นอกจากนั้นพระองค์ยังได้บำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดจนบรรลุสัมโพธิญาณ และสั่งสอนหมู่ชนในปกครองของพระองค์ในคราวที่ท่านได้แบ่งปันจัจัย 4 ต่าง ๆ ในที่ชุมชนว่าความเกียจคร้าน การวิวาท ความประมาทเป็นสิ่งที่น่ากลัว ควรเพียรเป็นสิ่งที่ปลอดภัย ซึ่งคำสอนเหล่านี้เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า แล้วจึงเชิญชวนให้หมู่ชนมากราบไหว้พระพุทธเจ้าพร้อมกับสรรเสริญเป็นคาถาว่า

เอวํ **อจินฺติยา** พุทฺธา พุทฺธธมฺมา **อจินฺติยา**
อจินฺติเยสุ ปสนฺนานํ วิปาโก โหตฺย**จินฺติโยติ** ฯ (ขุ.อป. 32/1/9 (บาลี.มมร))

ตามที่กล่าวมานี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย**เป็นอจินไตย**
ธรรมของพระพุทธเจ้าก็**เป็นอจินไตย**
สำหรับผู้ที่เลื่อมใส**ในอจินไตย**
ย่อมมีวิบาก**เป็นอจินไตย** ดังนี้แล (ขุ.อป. 32/82/12 (ไทย.มจร))[14]

[14] พระไตรปิฎกทั้ง 2 ฉบับ คือ มจร และ มมร ใช้วิธีการทับศัพท์โดยไม่แปล และน่าเสียดายว่า คัมภีร์อปทานฉบับแปลภาษาอังกฤษของสมาคมบาลีปกรณ์นั้นไม่มี จึงต้องตรวจสอบกับฉบับแปลภาษาอังกฤษของ Walter (2018, 28) แทนก็พบว่าได้แปลจุดเดียวกันนี้ว่า fathom ซึ่งมีความหมายเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับคำว่า Unthinkable แต่สิ่งที่น่าสนใจคือคำว่า fathom มีนัยยะที่ลึกว่า think ซึ่งพจนานุกรม Oxford learners dictionaries กล่าวว่า “คำว่า fathom ถูกใช้เป็นคำนามแบบเดียวกับคำว่า Mystery” (Oxford learner’s dictionaries, s.v. “fathom,”)

ในคัมภีร์วิสุทธิชนวิลาสินีได้ขยายความเหตุแห่งอจินไตยในคาถาดังกล่าวว่า พระพุทธเจ้าเป็นอจินไตย เพราะพระมหากรุณาธิคุณที่มีมาก ทรงเห็นว่าสัตว์โลกที่ยังถูกกิเลสครอบงำยังมีอยู่ และประสงค์จะฝึกสัตว์โลกเหล่านั้นให้หลุดพ้นจากบ่วงกรรมบ่วงมารเช่นเดียวกับพระพุทธองค์ ด้วยมหากรุณาสมาปัตติญาณที่เป็นคุณสมบัติเฉพาะพระพุทธเจ้าแต่เพียงผู้เดียวจากอาสาธารณญาณอันเกิดจากการบำเพ็ญบารมีอย่างเต็มเปี่ยม จึงทำให้สามารถเห็นสัตว์โลกไปตามความเป็นจริง และสามารถรู้วิธีในการทำให้สัตว์โลกผู้มีอัธยาศัยที่ต่างกันสามารถบรรลุธรรมได้ด้วยอินทริยปโรปริยัตตญาณ และอาสยานุสยญาณ และสามารถสั่งสอนธรรมแก่สัตว์โลกเปิดเพื่อให้ได้เปิดหนทางพระนิพพานแก่ชีวิตด้วยวิธีต่าง ๆ ที่เหมาะสมได้ (ขุ.อป.อ. 70/212 (ไทย.มมร))

ธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นอจินไตย หมายเอาพุทธธรรมทั้งหมดที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนโดยเฉพาะมัชฌิมาปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่การบรรลุธรรม ซึ่งพุทธธรรมเหล่านี้ล้วนมีอานุภาพมากจนสามารถทำให้ผู้ที่เลื่อมใสหรือปฏิบัติตามสามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้ มากจนไม่สามารถจะคิดได้ในเชิงตรรกะว่าอานุภาพของพระพุทธเจ้าและอานุภาพแห่งธรรมมีประมาณเท่าใด

คุณสมบัติแห่งความเป็นอจินไตยของพระพุทธเจ้า พระธรรมและผู้ที่เลื่อมใสในธรรมที่พระเจ้าจักรพรรดิได้กล่าวจึงเหมือนเป็นการสรรเสริญพระคุณของพระพุทธและพระธรรม และเชิญชวนให้ผู้อยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ให้เห็นคุณค่าในลักษณะเดียวกับพระองค์เช่นกัน ดังนั้น การสรรเสริญพระพุทธเจ้าในพุทธาปทานด้วยการใช้คำว่า อจินไตยนี้ จึงหมายเอา 1) คุณสมบัติของบุคคล คือ พระมหากรุณาธิคุณจองพระพุทธเจ้าที่ทรงมีเมตตาอย่างมากต่อสัตว์โลก 2) พุทธธรรมที่มีอานุภาพของมากจนไม่สามารถคิดได้ และสามารถทำให้เกิดผลที่มากในระดับสามารถทำให้บรรลุธรรมได้ ในบริบทนี้จึงสามารถใช้ความหมายของคำว่า อจินไตย ว่า “มีคุณค่ามาก” หรือ “มีคุณค่าจนไม่สามารถคิดได้” ได้

ข. เสลเถราปทาน เป็นเรื่องในอดีตชาติของพระเสลเถระที่คราวนั้นท่านเป็นเจ้าแห่งถนนในกรุงหงสาวดี ที่ทราบว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วจึงเรียกประชุมญาติให้มาสร้างโรงฉันถวายพระภิกษุ และถวายต่อหน้าพระพุทธเจ้า ด้วยผลบุญนี้จึงทำให้ได้เทวสมบัติตลอด 30,000 กัป ได้เป็นใหญ่ในหมู่เทวดา 500 ชาติ และเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ 1,000 ชาติ ครั้นเมื่อลงมาบังเกิดอีกครั้งในภพชาติสุดท้ายได้บังเกิดเป็นบุตรพราหมณ์ชื่อวาเสฏฐะมีนามว่า เสละ มีทรัพย์สมบัติ 80 โกฏิ

วันหนึ่งพราหมณ์เสละเห็นดาบสกำลังจัดแจงเครื่องบูชาแด่พระพุทธเจ้าที่ตนได้ทูลนิมนต์ไว้ ซึ่งดาบสนี้ก็ได้กล่าวคาถาเพื่ออธิบายความเป็นพระพุทธเจ้าดังนี้

ยสฺส ธีติ อสทิสา ถาโม ยสฺส **อจินฺติโย**
ยสฺส ปรกฺกโม เสฏฺโฐ โส เม พุทฺโธ นิมนฺติโต ฯ (ขุ.อป. 32/394/502 (บาลี.มมร))

(พระพุทธเจ้าทรงมี) เครื่องทรงจำที่ไม่มีอะไรเหมือน
ทรงมีพลังซึ่งเป็น**อจินไตย (ไม่ควรคิด)**

ทรงมีความบากบั่นอย่างยอดเยี่ยม
ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว (ขุ.อป. 32/257/616 (ไทย.มจร))

คำว่า อจินไตย ที่ปรากฏเห็นได้ว่าเป็น คุณนามที่ขยายคำว่า “ถาโม” ที่แปลว่า พลัง กำลัง ความแข็งแกร่ง (PTSD, s.v. “thāma.”) ในคัมภีร์อรรถกถาปรากฏการขยายความคำว่า “ถาโม” ไว้ในคัมภีร์สารัตถปกาสินี ขยายความคำว่า “ถาโม” ไว้ว่า “บทว่า ถาโม ได้แก่ กำลังแห่งญาณ, จริงอยู่กำลังญาณของผู้ใดไม่มี เมื่อเกิดอุปัทวันตรายขึ้นผู้นั้นก็มองไม่เห็นการถือสิ่งที่ควรถือกิจที่ควรทำ ย่อมประพฤติเหมือนดังเข้าไปยังเรือนที่มืดตื้อ ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ถวายพระพร บุคคลพึงรู้กำลัง [ญาณ] ได้ก็ในคราวมีอันตราย” (สำ.สคา.อ. 24/458 (ไทย.มมร))

ดังนั้น คำว่า ถาโม ได้ถูกนำมาใช้อธิบายเกี่ยวกับกำลังสองชนิดคือ กำลังกาย และกำลังใจ (ญาณ) ซึ่งในกรณีของคาถาที่ดาบสได้กล่าวว่า “พระพุทธเจ้าทรงมีพลังเป็นอจินไตย” อาจหมายถึง กำลังแห่งญาณที่พระพุทธองค์มีนั่นคือ ญาณ 73 ประการ (ขุ.ปฏิ. 31/1-73/1-6 (ไทย.มจร)) ซึ่งญาณ 6 ประการสุดท้าย คือ อินทริยปโรปริยัตตญาณ อาสยานุสยญาณ ยมกปาฏิหีรญาณ มหากรุณาสมาปัตติญาณ สัพพัญญุตญาณ และอนาวรณญาณ ที่จะเป็นญาณที่มีเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น และจะไม่ปรากฏกับพระสาวกประเภทอื่น ๆ ดังนั้น กำลังที่ดาบกล่าวในพระสูตรนี้ก็หมายเอาญาณ 73 ประการ และเป็นกำลังที่ “ไม่สามารถที่จะอธิบายได้” ว่ามีอานุภาพมากเท่าใด

ค. อภัยเถราปทาน เป็นเรื่องของพระอภัยผู้เป็นบุตรของพราหมณ์ในกรุงหงสวดีผู้เกิดในคราวพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระทรงอุบัติขึ้นในกัปที่ 100,000 นับจากกัปปัจจุบัน ได้เรียนจบไตรเพท เข้าใจไวยากรณ์ ฉลาดในอักษร แกล้วกล้าในนิฆัณฑศาสตร์ และรู้แจ้งในคัมภีร์เกฏภะ วันหนึ่งได้พบพระพุทธเจ้าที่มีผู้คนห้อมล้อมอยู่เป็นจำนวนมาก จึงได้เดินเข้าไปเพื่อจับผิด แต่ท้ายที่สุดก็ไม่พบแม้แต่เพียงข้อผิดมลทินเดียว และยังเห็นว่าพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสนั้น ไม่มีผิดไวยากรณ์และทุกพุทธพจน์เป็นประโยชน์แก่มหาชนทั้งสิ้น ดังนั้นจึงได้ออกบวชและเมื่อบวชได้ไม่นานก็เป็นผู้แกล้วกล้าในธรรมทุกอย่างจนได้รับยกย่องให้เป็นคณบดีที่เข้าใจในพระพุทธพจน์ที่ละเอียดอ่อน

ครั้งหนึ่งท่านได้ประพันธ์คาถา 4 คาถาเพื่อสรรเสริญพระพุทธเจ้าทุก ๆ วัน ดังนี้

[1] วิรตฺโตสิ มหาวีโร สพฺพาเร สภเย วสึ
กรุณาย น นิพฺพายิ ตโต การุณิโก มุนิ ฯ
[2] ปุถุชฺชโนว โย สตฺโต น กิเลสวโส อหุ
สมฺปชาโน สติยุตฺโต ตสฺมา เอโส **อจินฺติโย** ฯ
[3] ทุพฺพลานิ กิเลสานิ ยสฺสาสยคตานิ เม
ญาณคฺคิปริทฑฺฒานิ น ขียึสุ ตทพฺภุตํ ฯ
[4] โย สพฺพโลกสฺส ครุ โลเก ยสฺส ตถา ครุ

ตถาปิ โลกาจริโย โลโก ตสฺสานุวตฺตโก ฯ (ขุ.อป. 33/137/251 (บาลี.มมร))

[1] พระพุทธเจ้าเป็นผู้ปราศจากความยินดี
มีความเพียรมาก ทรงอยู่ในสังสารวัฏที่มีภัย
ไม่เสด็จดับขันธปรินิพพานก็เพราะทรงประกอบด้วยพระกรุณา (ในหมู่สัตว์)
ฉะนั้น พระมุนีจึงชื่อว่าทรงประกอบด้วยพระกรุณา

[2] บุคคลผู้ใด ถึงเป็นปุถุชนก็ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส
ประกอบด้วยสติ มีสัมปชัญญะ
เพราะฉะนั้น บุคคลผู้นั้นจึงเป็น**อจินไตย**[15]

[3] กิเลสที่มีกำลังอ่อน ซึ่งนอนเนื่องอยู่ในสันดานของเรา
ถูกเผาด้วยไฟคือญาณแล้วไม่สิ้นไป ข้อนั้นไม่เคยมีเลย

[4] ผู้ใดเป็นที่เคารพของสัตว์โลกทั้งปวง
ซึ่งเป็นครูในโลก และเป็นอาจารย์ของชาวโลก
โลกย่อมอนุวัตรตามผู้นั้น (ขุ.อป. 33/207-210/319 (ไทย.มจร))

น่าเสียดายว่าในพระสูตรนี้แม้มีอรรถกถาขยายความไว้แต่ก็ไม่มีการขยายความในท่อนดังกล่าวที่มีการกล่าวคำว่าอจินไตย จึงทำให้ต้องตีความผ่านข้อความ “บุคคลเป็นอจินไตย” ซึ่งคาถาได้กล่าวถึงบุคคลที่ไม่ตกอยู่ในอำนาจกิเลส มีสติ สัมปชัญญะว่า เป็นอจินไตย หากพิจารณาจากคุณสมบัติ 3 ประการของบุคคลเป็นอจินไตยในคาถานี้ ในเบื้องต้นอาจตีความประโยคที่ว่า “บุคคลไม่ตกอยู่ในอำนาจกิเลส” ก่อนในเบื้องต้นว่าบุคคลที่จัดว่าเป็นประเภทปุถุชนถือว่ามีกิเลสด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น และจะละกิเลสได้ไปตามลำดับก็ต่อเมื่อบรรลุเป็นพระโสดาบันเป็นต้นไป ดังนั้นประโยคที่บอกว่า “บุคคลไม่ตกอยู่ในอำนาจกิเลส” นั้น ไม่ได้หมายความว่าหมดกิเลส เพียงแต่ไม่ตกอยู่ในอำนาจของมันก็เนื่องด้วยการมีสติและสัมปชัญญะ

สติ คือความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม (อภิ.สงฺ. 35/52/36 (ไทย.มจร)) ซึ่งลักษณะของบุคคลผู้มีสติคือเป็นผู้มีสติย่อมพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ นี้จึงเรียกว่ามีสติ (สำ.ม. 11/368/211-212 (ไทย.มจร)) ส่วน สัมปชัญญะ คือ กิริยาที่รู้ชัด ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนดความเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง (อภิ.สงฺ. 35/53/36 (ไทย.มจร)) อาจกล่าวได้ว่าเป็นภาวะที่รู้เท่าทันในปัจจุบัน (สำ.ม. 11/368/211-212 (ไทย.มจร)) ทั้งสติและสัมปชัญญะต่างก็เป็นสภาพสภาวธรรมฝ่ายกุศลทั้งคู่ (อภิ.สงฺ. 35/1/27 (ไทย.มจร)) มีอุปการะอย่างมาก

[15] **มมร** ใช้คำว่า “ไม่ควรจะคิด” (ขุ.อป. 72/137/392 (ไทย.มมร)

Walter แปลว่า “thus [Buddha’s] inconceivable” (Walters, 2018, p. 958.)

ต่อการปฏิบัติธรรมหลายประการไม่ว่าจะเป็นการรักษาศีลหรือการระลึกตนในความไม่ประมาท (ที.ปา.อ. 16/463 (ไทย.มมร)) และก่อให้เกิดเป็นกุศลจากการกระทำทางกาย วาจา ใจ แบบโลกียะที่ปรากฏในมรรคมีองค์ 8 ระดับอาสวะ และจะเป็นบาทต่อไปสู่ระดับโลกุตตระแบบเพื่อเข้าสู่การละกิเลสตามลำดับชั้น และสามารถทำให้เคลื่อนตัวเข้าสู่วงจรแห่งการบรรลุธรรมไปเป็นอริยะได้ด้วยสัมมาสติบริสุทธิ์ ดังที่มีปรากฏในคัมภีร์ทีฆนิกาย ที่ว่าสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สามารถบรรลุได้ด้วยการมีสัมมาสติ และเมื่อใดที่บรรลุสัมมาสังกัปปะ ฯลฯ ด้วยการมีสัมมาทิฐิ เพราะมีสัมมาสติ [แบบบริสุทธิ์[16]] และสมาธิเป็นบาท ก็จะสามารถละอกุศลธรรมทั้งหลายได้ และจะสามารถทำให้ละกิเลสได้ และสูงสุดคือเกิดมีสัมมาญาณ และสัมมาวิมุตติบรรลุธรรมตามลำดับขั้นได้ในที่สุด (ม.อุ. 14/136-143/174-182 (ไทย.มจร)) แต่หากบุคคลใดขาดสติและสัมปชัญญะก็จะทำให้ไร้ความสามารถ กลายเป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีความเกรงกลัวต่อบาป เกียจคร้าน หลงลืม และปัญญาทราม (อภิ.วิ. 35/950/607 (ไทย.มจร))

สติและสัมปชัญญะจึงเป็นบ่อเกิดสำคัญที่จะทำให้ปุถุชนคนธรรมดาเปลี่ยนสถานะไปเป็นอริยบุคคลได้ด้วยการระลึกรู้ในการกระทำทางกาย วาจา ใจที่เป็นกุศล และเมื่อปฏิบัติสิ่งอันเป็นกุศลจนเกิดสมาธิในระดับโลกียะ[17] จนเกิดสภาวะธรรมที่สามารถละนิวรณ์ 5 ได้อย่างเด็ดขาด สามารถละกิเลสขั้นหยาบ (วีติกกมกิเลส) และกิเลสขั้นกลาง (ปริยุฏฐานกิเลส) ที่เกิดขึ้นจากอกุศลจิตปรากฏในความคิดก่อนแสดงออกเป็นกายทุจริต และวจีทุจริต และสามารถยกระดับจากสมาธิระดับโลกียะไปสู่การละกิเลสระดับสูง (อนุสัยกิเลส) ด้วยวิปัสสนาภูมิได้ด้วยการปฏิบัติสมาธิในระดับที่เข้าถึงองค์ฌานผ่านสัมมาสติ สัมมาสมาธิแบบบริสุทธิ์ในขั้นโลกุตตระ

จากข้อมูลข้างต้นอาจสรุปให้เห็นภาพของ “บุคคลที่มีสติและสัมปชัญญะว่าเป็นอจินไตย” ได้ว่า คุณค่าของสติและสัมปชัญญะ “มีอานุภาพมาก” จนสามารถทำให้บุคคลธรรมดาสามารถละกิเลสไปเป็นอริยบุคคลได้และทำให้บุคคลที่มีสติสัมปชัญญะมีอานุภาพมากตามไปด้วยเช่นเดียวกัน

บทสรุปจากการศึกษา ตีความและวิเคราะห์พระสูตรทั้ง 6 ที่มีการใช้คำว่า อจินไตย จึงสามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังตารางนี้

[16] สัมมาสติแบบบริสุทธิ์ คือการมีสติตั้งมั่นในองค์ฌาน (พระครูสังฆรักษ์พีรยุทธ ญาณวโร, 2557, น. 17)

[17] สมาธิระดับโลกียะ คือ สมาธิประกอบแล้วในโลก เป็นเอกัคคตา คือแน่วแน่ในอารมณ์หนึ่งอารมณ์เดียวปราศจากความฟุ้งซ่าน (ขุ.ปฏิ.อ. 68/618 (ไทย.มมร)) ซึ่งหมายเอาสมถกรรมฐาน 40 วิธีเป็นเบื้องต้นได้

ตารางที่ 3 สรุปการตีความและวิเคราะห์พระสูตรที่มีการใช้คำว่า อจินไตย

นัยยะ	พระสูตร	วัตถุประสงค์	ความหมายที่ควรใช้
การห้าม	อจินเตยยสูตร	ห้ามไม่ให้คิดถึงเรื่องอจินไตย 4 ประการ เพราะจะถึงซึ่งความบ้า และไม่เป็นประโยชน์ต่อการบรรลุธรรม	ไม่ควรคิด
การเปรียบเทียบคุณค่า	เสริสสกวิมาน เสริสสกเปตวัตถุ	เปรียบเทียบวัตถุหนึ่งจากประสบการณ์เก่ากับวัตถุหนึ่งที่เป็นประสบการณ์ใหม่	มีอานุภาพมากจนที่ไม่สามารถคิด/จินตนาการได้
วัตถุที่มีคุณค่ามากในตัว	พุทธาปทาน	สรรเสริญคุณค่าของ 1) พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า 2) อานุภาพแห่งพุทธธรรม	- มีคุณค่ามาก - มีคุณค่ามากจนไม่สามารถคิดได้
	เสลเถราปทาน	สรรเสริญพระพุทธเจ้าในด้าน กำลังญาณที่มีกำลังมาก	- ไม่สามารถอธิบายได้
	อภยเถราปทาน	สรรเสริญอานุภาพของธรรมด้านสติ สัมปชัญญะ ที่มีคุณค่ามากอันสามารถทำให้ไม่ตกอยู่ในอำนาจกิเลสได้	- มีอานุภาพมาก

4. บทสรุป

คำว่า อจินเตยย (อจินไตย) ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การรับรู้โดยทั่วไปจะเชื่อมโยงคำนี้ไปสู่อจินเตยยสูตรที่ว่าด้วยเรื่อง การไม่ควรคิด 4 เรื่อง คือ พุทธวิสัย ญาณวิสัย กรรมวิบาก และโลกจินดา ซึ่งเป็นที่รู้กันในหมู่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควรคิด ซึ่งทั้งพจนานุกรมพระพุทธศาสนาในประเทศไทยต่างก็เห็นพ้องกันด้วยการใช้เหตุผลจากไวยากรณ์ของภาษาบาลีว่าต้องแปลออกเป็น “ไม่ควรคิด” หรือ “ไม่พึงคิด” ซึ่งการแปลด้วยความหมายนี้เมื่อนำไปใช้กับบริบทในพระสูตรอื่นที่แปลด้วยวิธีการทับศัพท์กลับไม่สอดคล้องกับภาพรวมของบริบทนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาว่า คำว่า อจินไตย สามารถให้ความหมายอื่นนอกเหนือจากคำว่า “ไม่ควรคิด” ได้หรือไม่ โดยอาศัยการตีความ 3 รูปแบบ คือ 1) การตีความตัวบทผ่านระบบภาษาของคัมภีร์ 2) การเชื่อมโยงข้อความในตัวบทอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน และ 3) การตีความตามเจตนารมณ์ของผู้บันทึกหรือผู้สอน ให้เป็นกรอบแนวคิดเพื่อนำไปศึกษา ตีความและวิเคราะห์กับพระสูตรในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทที่ปรากฏการใช้งานคำว่า อจินเตยย

การศึกษา ตีความและวิเคราะห์พบว่า การตีความตัวบทผ่านระบบภาษาของคัมภีร์ ทั้งการวิเคราะห์จินฺต ธาตุ และปัจจัยต่าง ๆ ให้ทิศทางในการแปลในรูปแบบเดียวกัน คือ อจินเตยย แปลว่า ไม่ควรคิด จุดสำคัญอยู่ที่ จินฺต ธาตุ เพราะสิ่งนี้ทำให้ทราบว่า การคิดที่เป็นนัยยะที่แท้จริงของ จินฺต ธาตุ คือ การคิดโดยการรับประสบการณ์ผ่านปัญจทวาร ซึ่งจิตเป็นตัวรับทั้งประสบการณ์และอารมณ์เข้าไปเพื่อปรุงแต่ง ในช่วงการรับและปรุงแต่งนี้เอง เรียกว่า การคิด ซึ่งเป็นการคิดโดยทั่วไป เช่น การอนุมาน การใช้ตรรกะเหตุผล ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งสามารถที่จะผิดได้ ไม่ตรงไปตามความเป็นจริงได้ ส่วน เอยย/เตยย ปัจจัย ในกิจจปัจจัย เมื่อประกอบกับ

จินฺตธาตุ จะบังคับให้ธาตุต้องแปลว่า “ควร... พึง... พึง...” ซึ่งจะอยู่ในรูปของการเตือน ในที่นี้มองว่า การแปลด้วยระบบไวยากรณ์ลักษณะนี้เป็นแบบบัญญัติที่ตายตัวจึงสามารถถอดออกมาได้ความหมายที่ตรงตัวกับธาตุและปัจจัย

ส่วนตีความด้วยการเชื่อมโยงข้อความจากตัวบทอื่น และการตีความตามเจตนารมณ์ของผู้สอน พบ 3 นัยยะใหม่ คือ 1) นัยยะของการห้าม ด้วยคำว่า “ไม่ควรคิด” โดยห้ามในสิ่งที่ไม่สามารถใช้วิสัยแห่งปฏิปทาที่ต่ำไปคิดหรือรู้ในเรื่องที่วิสัยแห่งปฏิปทานที่สูงกว่ารู้ได้ การรู้เรื่องอจินไตยทั้ง 4 จำเป็นต้องรู้ด้วยญาณทัศนะที่เกิดจากการบำเพ็ญฌานสมาบัติ ซึ่งญาณที่สามารถทำให้เห็นเรื่องอจินไตยได้อย่างถูกต้อง จะมีเพียงอสาธารณญาณของพระพุทธเจ้าอันประกอบด้วย อสาธารณญาณ 6 ประการ คือ อินทริยปโรปริยัตตญาณ อาสยานุสยญาณ ยมกปาฏิหีรญาณ มหากรุณาสมาปัตติญาณ สัพพัญญุตญาณและอนาคตังสญาณ นอกจากนั้นก็ยังมี ตถาคตพลญาณ 10 เวสารัชชญาณ 4 ปฏิสัมภิทา 4 พุทธธรรม 6 ที่จะเกิดมีเฉพาะพระพุทธเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียว อริยสาวกอื่นนอกเหนือจากนี้จะไม่ปรากฏเพราะวิสัยในปฏิสัมภิทาไม่สามารถที่จะเทียบเท่ากับพระพุทธเจ้า 2) นัยยะของการเปรียบเทียบคุณค่า ด้วยคำว่า “มีคุณค่ามากจนไม่สามารถคิดได้” จากประสบการณ์ในอดีตกับประสบการณ์ใหม่ที่พึ่งได้รับรู้แล้วเปรียบเทียบคุณค่าว่า มีอานุภาพมากกว่าสิ่งที่เคยได้รับรู้มาในอดีต และ 3) นัยยะของสิ่งนั้นมีคุณค่ามากในตัว ด้วยคำว่า “ไม่สามารถอธิบายได้” “มีอานุภาพมากจนไม่สามารถคิดได้” เนื่องจากคน วัตถุ หรือสภาวะนามธรรมเหล่านั้น มีคุณค่ามากในตัวเองและมีอานุภาพจนไม่สามารถอธิบายได้ว่า มีอานุภาพมากเท่าใด เช่น การอธิบายอานุภาพธรรมะของพระพุทธเจ้าที่ทำให้บรรลุมรรคผลนิพพานว่า มีอานุภาพเท่าใด

อักษรย่อ

PTS พระไตรปิฎกฉบับสมาคมบาลีปกรณ์

PTSD พจนานุกรมบาลี-อังกฤษของสมาคมบาลีปกรณ์ (Davids, T.W. Rhys and William Stede. *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. The Pali Text Society, 1921-1925.)

Vv คัมภีร์ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society. *Vimānavathu: Stories of the Mansions*. Traslated by I.B. Horner. London: The Pali Text Society, 2005.)

เอกสารอ้างอิง

จอร์จ ดี. บอนด์. (ม.ป.ป.) *หลักการตีความในเนติปกรณ์ และเปฏโกปเทส* แปลโดย. พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. http://bookstore.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=455&articlegroup_id=102

โดนัลด์ เอส. โลเปส, "ศาสตร์แห่งการตีความแนวพุทธ," แปลโดย. พระมหาสมบูรณ์ วุฑฺฒิกโร, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. https://www.mcu.ac.th/article/detail/513.

บุญสืบ อินสาร. (2555). *พจนานุกรมบาลี-ไทย ธรรมบทภาค 1-4*. บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

ประยุทธ์ หลงสมบุญ. (2546). *พจนานุกรม มคธ-ไทย.* พิมพ์ครั้งที่ 2. บริษัทธรรมสาร จำกัด.

นิติ มณีกาญจน์. (2556). “ความจริง” และ “วิธีการ” : แนวคิดการตีความตัวบทของ Hans-Georg Gadamer. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, *16*(1), บทคัดย่อ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย* ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2536). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ.* โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____. (2555). *พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา* แปล ชุด 91 เล่ม. (พิมพ์ครั้งที่ 6) โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระครูสังฆรักษ์พีรยุทธ ญาณวโร. (2557). *ศึกษาสติและสัมปชัญญะในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท.* (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. (2558). *ไวยากรณ์บาลี ตามแนวกัจจายนวยากรณ์ โมคคัลลานวยากรณ์ สัททนีติปกรณ์*. พิมพ์ครั้งที่ 3. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สุชญา ศิริธัญภร. (2557). *วิจารณ์สดุดีคัมภีร์เนตติปกรณ์. วารสารมหาจุฬาวิชาการ*, *1*(2), 143-155.

อุทัย สติมั่น. (2561). จักกวัตติสูตร: ศึกษาวิเคราะห์บนฐานทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์. *วารสารธรรมธารา*, *4*(1), 37.

Davids, T. W. Rhys and William Stede. (1921-1925). *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. The Pali Text Society.

Jirawat, R. (2560). Prescriptive Grammar in Spoken English and Its Role in the Classroom. *วารสารามคำแหง ฉบับมนุษยศาสตร์, 32*(2), 27-40.

The Pali Text Society. (2005). *Vim**ā**navathu: Stories of the Mansions*. Traslated by I.B. Horner. The Pali Text Society.

The Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2017). *Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher.* https://plato.stanford.edu/entries/schleiermacher/#HermIeTheoInte.

Walters, Jonathan S. (2018). *Legends of the Buddhist Saints.* Jonathan S' Walters and Whiteman College.